

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/9/96-101>

Dinora Madraximova

Urgenç Devlet Üniversitesi 2. Sınıf Doktora Öğrencisi

<https://orcid.org/0009-0007-7570-7106>

madraximovadinora@gmail.com

Şihabuddin Mercani'nin medrese reformu ve pedagojik görüşleri

Özet

Bu makale, 19. yüzyılın ikinci yarısında Türk halkları arasında Ceditçilik hareketinin oluşumuna önemli katkılarda bulunan ünlü aydın, tarihçi, filozof ve din bilimci Şahabettin Mercani'nin dini görüşleri ve medrese politikalarına odaklanmaktadır. Araştırmada, alimin dini-felsefi mirası, İslam dinine olan yaklaşımı ve medreselerdeki eğitim sistemini ıslah etme çabaları analiz edilmektedir. Makalede, Mercani'nin dini görüşlerinin geleneksel İslami öğretilerle uyumlu olduğu, ancak akıl ve bilime öncelik verdiği belirtilmektedir. Ona göre İslam dini, ilerlemeye engel olmamalı, aksine bilim ve irfanın gelişimine hizmet etmelidir. Ayrıca, Mercani'nin medrese politikasının, müfredatlara dünyevi bilimleri dahil etme, öğretim yöntemlerini modernize etme ve medreseleri bilimsel merkezlere dönüştürmeye yönelik olduğu vurgulanmaktadır. Araştırmada, Mercani'nin dini görüşleri ve medrese politikasının o dönemdeki Türkistan Müslümanlarının hayatında önemli değişikliklere yol açtığı, Ceditçilik hareketinin gelişimini teşvik ettiği ve milli kimliğin korunmasına hizmet ettiği belirtilmektedir.

Anahtar kelimeler: Ceditçilik, medrese politikası, reformlar, din, eğitim

Dinora Madraximova

Urgench State University 2nd year doctoral student

<https://orcid.org/0009-0007-7570-7106>

madraximovadinora@gmail.com

Shihabuddin Marjani's Madrasa Reform and Pedagogical Views

Abstract

This article focuses on the religious views and madrasa policy of Shahabuddin Marjani, a famous educator, historian, philosopher, and theologian who made a significant contribution to the formation of the Jadid movement among the Turkic peoples in the second half of the 19th century. The study analyzes the scholar's religious and philosophical heritage, his attitude towards Islam, as well as his activities in reforming the education system in madrasas. The article shows that Marjani's religious views, while aligned with traditional Islamic teachings, were based on prioritizing reason and science. In his opinion, Islam should not be an obstacle to progress, but should serve to develop science and enlightenment. It also reveals that Marjani's madrasa policy was aimed at including secular sciences in the curriculum, modernizing teaching methods, and turning madrasas into scientific centers. The study emphasizes that Marjani's religious views and madrasa policy led to significant changes in the lives of the Muslims of Turkestan at that time, stimulated the development of the Jadid movement, and served to preserve national identity.

Keywords: Jadidism, madrasa policy, reforms, religion, education

Giriş

Bu makalede, Şihabeddin Mercani'nin ıslahatçı görüşleri, medrese eğitiminde dini ve dünyevi bilgilerin öğretilmesi ve öğrencilere bağımsız düşünmeyi öğretme yöntemleri ele alınmaktadır. Mercani tarafından yazılan eserlerin bir özeti ve pedagojik görüşleri sunulmaktadır.

Türk Dünyasının eğitim-öğretim tarihinde en etkili akımlardan biri ceditçilik hareketidir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bu yenileşme hareketi hem Tataristan hem de tüm Türk Dünyası tarihinde önemli yer tutmaktadır. Ceditçilik hareketi ilk önce dil, eğitim-öğretim ve dinle ilgili alanlarda başlamıştır. İdil-Ural Tatarları arasında aydınlanma fikirlerini başta Abdünnasır Kursavi, Abdürrahim Otuzimeni gibi kültür ve eğitim adamları öne sürmüşlerdir. Ancak onların yaşadığı XVIII. yüzyıl sonlarıyla XIX. yüzyıl başlarında, bu fikirler halk arasında geniş bir yankı bulamamıştır. Çünkü bu dönemde bölgenin sosyal-iktisadi ve kültürel-ideolojik hayatı, aydınlanma fikirlerinin yaygınlık kazanmasını sağlayabilecek durumda olmamıştır. XIX. yüzyıl ın ortalarına doğru ise, devlet siyasetindeki değişimler neticesinde, Tatarlar arasında aydınlanma fikirleri yeniden gelişmeye başlamıştır. Bu yıllarda Tatar aydınlanmasının Şihabuddin Mercani, Hüseyin Feyizhanov ve Kayyum Nasiri gibi temsilcilerinin fikirleri ve uygulamaları yaygınlık kazanmıştır. Şihabuddin Mercani (1818-1889), ceditçilik hareketinin ortaya çıktığı dönemlerde yaşayan ve din adına hizmet eden Tatar milletinın ünlü düşünürlerinden biridir

Araştırma

Şihabuddin Mercani 3 Ocak 1818 tarihinde Kazan'a 40 km uzaklıkta olan Yabancı köyünde dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Mercani'nin tam ismi, Şihabuddin b. Bahaeddin b. Sübhan b. Abdülkerim b. Abdüttevvab b. Abdülgani b. Abdülkuddus b. Yadaş b. Yedigâr b. Ömer'dir (Şihabuddin Mercani, 2005, s. 140-141).

Mercani'nin babası Bahaeddin b. Sübhan, Buhara'da eğitim görmüş ve vatanına geri döndükten sonra müderrislik yapmıştır (Şehir Şeref, Kazan, 1998, s. 13). Bu yüzden Mercani, eğitimine ilk olarak babasının medresesinde başlamıştır. Mercani küçüklüğünden beri derslerine çok önem vermiştir. O, sadece gördüğü derslerle yetinmeyip, kendi kendine ders dışında diğer konularda yönelmiştir. Bu çalışkanlığı neticesinde medresedeki arkadaşları ve hocaları arasında çok çabuk itibar kazanmış ve on yedi yaşındayken babasının ilkokul düzeyindeki medresesinde müderrislik yapmaya başlamıştır (Siraciyeva, 1998, s. 7-8).

Bazı ders programlarından hoşlanmadığı için, yeni ders programları hazırlamış ve derslerini o programa göre öğretmiştir. İlk olarak Fars dilinin gramer kitabını değiştirmiştir. Ayrıca çocuklar için farklı dualar ve ibadetlerle ilgili bir kitap hazırlamıştır (Maraş, Türk Dünyasında Dini Yenileşme, s. 41). Tabii ki, bu kitapçıkların çok büyük bilimsel bir önemi yoktur, çünkü bunlar ilkokul (mekteп) öğrencilerine yönelik veya Arapça bilmeyenler için yazılmış basit kitaplardır. Burada önemli olan husus, köy ortamında yetişmiş bir genç talebenin eksik gördüğü alanları, kendine göre yenilemeye çalışması ve bu konuda attığı ilk adımlardır (Fahreddin, 2001, s. 183).

Mercani yaşadığı dönemlerde Kazan bölgesinde eğitim geleneği, Buhara'ya gidip orada eğitim görme şeklinde olmuştur. Mercani de ilimlerde ilerlemek amacıyla 17 Mayıs 1838 tarihinde Buhara'ya uzun bir yolculuk yapmıştır.

Mercani, Buhara'dan sonra Semerkant'a ilim tahsil etmek üzere gitmiştir. Orada iki yıl "Şirdar" medresesinde Semerkant'ın en meşhur alimlerinden ders aldıktan sonra tekrar Buhara'da "Mir Arap" Medresesinde öğrenimine devam etmiştir (Mansurov, 2000, s. 11).

Mercani, Buhara ve Semerkant'ta eğitim gördüğü yıllarda, Arap ve Fars dillerini iyi öğrenmenin dışında Felsefe, Tarih, Matematik, Geometri, Astronomi derslerinde almıştır. Farabi, Biruni, İbn Sina, İbn Haldun gibi ünlü bilginlerin düşüncelerini, Doğu'nun ünlü şairleri olan Firdevsi, Hayyam, Nevai'nın eserleri ile tanışmıştır (İklil Kurban, 7 Şubat 2009).

Bununla birlikte, bu seyahatler esnasında, gittiği yerlerde çok sayıdaki âlimle görüşme imkânı bulmuştur. Semerkant'ta Şirdar medresesinde eğitim gördüğü zaman, Kadi Ebu Said b. Abdülhay es-Semerkandi'nin icazetnamesini almıştır. Mercani, tarihe ve belki tasavvufa duyduğu ilgiyi de borçlu olduğu bu âlimden çok şey öğrendiğini, onun kütüphanesindeki Selef âlimlerinin eserlerini inceledikten sonra Kursavi'nin fikirlerini daha iyi takdir ettiğini ifade etmektedir (Yusupov, 2005, s. 42).

Mercani, Orta Asya'da geçirdiği bu yıllarda, bu ülkenin eğitim-öğretim sisteminde incelemiştir. Bu bölgenin, eskiden beri tüm İslam dünyası için en önemli eğitim merkezlerinden biri olması, onun dikkatini çekmiştir. Bununla birlikte, orta asırlarda ortaya koyulan bu eğitim sisteminin, XIX.

yüzyılın değişen şartlarına uyamadığında geçerliydi. O dönemlerde Kazan bölgesinde aynı eğitim sistemi geçerliydi. Bu yüzden bu bölgenin eğitim alanında da reformlar yapılması gerekiyordu. Bu fikri savunan Mercani, vatanına geri döndükten sonra hemen ıslahatçı görüşlerini hayata geçirme çabasına girmiştir.

Mercanî Medresesi Kazan'ın eski Tatar yerleşim mahallesinde inşa edilen ilk eğitim merkezidir. 1881 tarihinden itibaren "Mercaniye medresesi" öğrenci kabul etmeye başlamıştır. Mercanî Medresesi'nin mimarı Petr İvanoviç Romanov'dur. Medresenin tarihi, Kazan'da Birinci Merkez Camii'nin inşaatının tamamlandığı 1770 yılına kadar uzanmaktadır. Caminin bünyesinde bir mektep bulunuyordu. 20 yıl boyunca ders burada veriliyordu. Artan öğrenci sayısı nedeniyle caminin yeni imam hatibi İbrahim Huzyaş Hazret, Kaban Gölü kıyısında medresenin ayrı bir binasını inşa ettirdi. Zamanla, bakıma muhtaç hale gelen bina, 1837'de ilk lonca tüccarı Übeydullah Muhammed Yunusov tarafından yenilendi ve Fatih Kerimî Caddesi'nde özellikle okul öğrencilerinin kalabileceği öğrenci yurdu inşa ettirildi (Salihov, Hayruddinov, 2004, s. 202, s. 147). Mercani'nin, ders programında yazılmamış olan bazı dersleri okuttuğuda ifade edilmektedir. Bu dersler, İslam Tarihi, Arap ve Fars Edebiyatı, Tatar Tarihi olmak üzere, daha çok dünyevi konulara dair bilgi vermeye yöneliktir. Bu dersler dışında Mercani'nin ders programında geçen, fakat derste kullanılan kitap olarak gösterilmeyen bazı eserlerden istifade edildiği de belirtilmektedir. Bunlar arasında Tefsir'den "Tefsirü'l-Medarik", "Tefsirü'l-Keşşaf", "Tefsirü's-Sa'lebi" ve Hadis'ten "Sahihü'l-Buhari" gibi eserler bulunmaktadır (Şeref, 2010, s. 86-87). Mercani'nin bize malum olan ders programı ve okuttuğu derslerinin bazılarının bu programlarda gösterilip gösterilmediği ile ilgili eleştirilerde yapılmıştır (Şeref, 2010, s. 89). Bu eleştiriler, Mercani'nin öğrencileri ve onlardan sonraki kuşaklara aittir. Bu eleştirilerde en çok sorgulanan nokta, usul-i kadim medreseleri eleştiren biri olarak Mercani'nin neden kendisinin medresesinde bu usulü uyguladığı ile ilgilidir. Derslerin seneden seneye değişmesi gerekiyorsa bile burada getirilen ders programlarında bunun gözükmemesi de ilgi çeken noktalardan biridir.

Bununla birlikte birinci ders programı ile ikincisi arasında olan büyük farkta göze çarpmaktadır. Mesela, birinci ders programında Hadis, Ahlak, Hikmetü'l-Kadime gibi dersler varsa, ikincisinde ise onlara hiç yer verilmemiştir. Demek ki Mercani, kendi medresesinde yapmış olduğu öğretmenlik sürecinin daha sonraki dönemlerde, bu dersleri ders programından çıkartıp, onlar yerine Mantık, Kelam gibi derslere daha çok önem vermeye başlamıştır. Bununla birlikte açıklanması gereken daha bir husus vardır. Neden dini eğitim-öğretim kurumlarından sayılan bu medresede programında Tefsir, Hadis, Siyer, İslam Tarihi, Arap Edebiyatı gibi derslere yer verilmemiştir? Bu sorunun cevabı ancak Mercani'nin öğrencilerinin söylediklerinden bulunabilir.

Mercani'yi iyi tanıyan çağdaşları ve öğrencilerinin hocaları hakkında yazan yazmalarını inceleyerek aşağıdaki sonuçlara varılabilir:

1. Mercani'nin yaşadığı dönemde bölgedeki medreseler arasında dini konular üzerine tartışma şeklinde geçen yarışmalar geleneği vardı. "Mercaniye medresesi" öğrencileri de bu tartışmalara katılmaktaydı. Bu tartışmalardaki konular, Mantık ve Kelam ağırlıklı olduğu için, Mercanide bu derslere daha çok önem vermek zorundaydı. Mercani'nin öğrencileride bu yarışmalarda çok başarılı çıkıyorlardı. Bununla birlikte bu yarışmalar onların çok hoşuna da gidiyordu. O dönemin talebelerinin fikrine göre, Mantık – tüm ilimlerin anahtarıydı. Mantığı iyi bilen biri diğer ilimleri de kolayca çözebilecekti (Şeref, 2010, s. 113-114). Mercani, bu tartışmaların öğrencilerin eğitim sürecine olumlu katkı sağlayacağını göz önünde bulundurarak, bu geleneği olduğu gibi kabul görmüştür.

2. Mercani çoğu vaktini tarihi ve ilmi eserler yazarak geçirdiği için medrese içişlerine o kadar zaman ayıramıyordu. Bu yüzden ders programı oluşturma, kitaplar hazırlama gibi işleri, medrese içişleri ile ilgilenen görevlilere ve yardımcılara bırakıyordu. Mercani hiçbir zaman öğrencilerine filan dersten filan kitabı okuyacaksınız diye tavsiyelerde bulunmamıştır. Çünkü öğrencileri zorla okumaya sevk etmeyi doğru saymazdı. Öğrencileri onun yanına gelip, belli bir konuda yada dersle ilgili soruları olduğu zaman çok sevinerek onları yanıtlamaya çalışırdı.

3. Bununla birlikte, Mercani'nin dönemin şartlarından dolayı bazı koşullarada uyması gerekiyordu. Çünkü devlet, dini eğitim kurumlarını ve burada okutulan ders programlarının içeriğini

her zaman kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu yüzden hocaların kendi kendilerine ders programı ile ilgili değişimler yapmaları uygun görülmemiştir. Bu yüzden Mercani derslerini formalite için ders programına uyarak düzenlerdi ve boş zamanlarda programda gözükmeyen dersleride vermiştir. Bu dersler Perşembe ve Cuma günlerinde yada ders dışında başka bir zamanda okutulduğu için cetvelde gözükmemekteydi. Bu dersler seçmeli derslerden olup, onlara katılmak zorunlu sayılmamaktaydı.

Mercani'nin Kazan bölgesinin eğitim-öğretim tarihi için en önemli katkılarında biride, Tatarların Rus dilini ana dilleri gibi iyi bilmeleri gerektiğini savunmasıdır. 2 Şubat 1870 tarihinden sonra Rusya'da açılan bütün medrese ve mekteplerde Rus dilinin okutulmasının mecbur olduğuna dair bir kanun çıkmıştır. Bu durum Tatar âlimleri arasında ihtilaf ve tartışmalara sebep olmuştur. Bazıları Rus dilini öğrenmenin haram olduğunu iddia ederken, Mercani ve diğer âlimler ise, kendi diline, kültürüne ve halkına zararı olmaması şartıyla bu dilinde öğrenilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Bu amaçla, 12 Eylül 1876 tarihinde Kazan'da Rus dili hocaları yetiştirmek üzere Rus-Tatar Öğretmen Okulu (Uçitelskaya Şkola) açılmıştır. Bu okulun kurucusu Radloff, okula özellikle Tatarların tayin edilmesini ve bununla birlikte ders programında dini derslerde yer verilmesini istemiştir. Bu çerçevede dini ilimler okutma görevini Mercani'ye vermiştir. Böylece Mercani, 1876-1884 yılları arasında bu okulda dil, din ve İslam tarihi gibi dersler okutmuştur.

Metodolojik Temeller. Bütün bu görüşleri göz önünde bulundurarak Mercani, hem dini eğitim kurumlarında (keni medresesinde) hemde devlet okullarında (Kazan Tatar Muallim Mektebinde) elinden geldiği kadar reformları uygulamaya çalışmıştır.

Mercani'nin Din Eğitimi alanında reformcu görüşleri ve faaliyetleri aşağıda verilmiştir:

1. Her öğrenci karşılaştığı herhangi bir dini soruya ilk önce kendisi Kur'an ve Hadislerden cevap bulmaya çalışmalıdır.

Başka bir deyişle, burada “buluş yoluyla öğrenme” eğitim metodu kullanılmaktadır. Elbette ilk bakışta, Mercani'nin kendi medresesinde derslerinde neden bu metodu kullandığını anlamak zor gelebilir. Çünkü burada, nasıl olupda çocuk kendisi dini meselelerle ilgili ciddi sorulara cevap bulabilecek sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Fakat şunu da belirtmemiz gerekecek ki, Mercani'nin öğrencilerinin çoğunluğu, 20 yaşını geçmiş kendileri fikir yürütülebilecek yetişkin insanlardı (Şeref, 2010, s. 116-130). Bu yaş oranını günümüz eğitim – öğretim şartlarına aktaracak olursak, bu öğrenciler üniversite seviyesinde eğitim alacak yaşıydılar. Bu yüzden Mercani, öğrencilerine yönelik bu tekniği kullanmayı tercih etmiştir.

Daha önceleri, İslami ilimleri öğrenmede kullanılan tek metodun ezbercilik olduğu bir dönemde, öğrencileri düşünmeye ve dini sorulara kendilerinin Kur'an ve Hadislerden cevap bulmaya çağırmak, bu bölge eğitim tarihinde önemli bir gelişme idi.

Mercani'nin uygulamaya çalıştığı bu “buluş yoluyla öğrenme” metodu, öğrencilere konuyu daha iyi anlayabilme fırsatı sağlamıştır. Bu yüzden Mercani derslerinde her zaman ilk önce öğrencilerinin kendilerinin düşünmelerini istemiş ve sadece onların görüşlerini aldıktan sonra kendi fikrini de belirtmiştir (Kemper, 2008, s. 617-619).

2. Başkalarının fikrine körü körüne bağlanmak yerine her birey kendisi fikir yürütebilmelidir.

Mercani'ye göre, kişinin başkalarının fikrine körü körüne bağlanmak yerine ilk önce kendisinin fikir yürütebilmesi için aynı zamanda hem dini hem dünyevi ilme sahip olması gerekmektedir. Bu yüzden Mercani, Kazan bölgesindeki Müslüman topluluğunu, dini ilimle birlikte dünyevi ilimleride öğrenmeye sevk etmiştir. Bu fikri kabul etmek istemeyenleride, Kindi, İbn Rüşd, Farabi, İbn Sina gibi felsefecilerin fikirlerini öğrenmelerini tavsiye etmiştir.

3. Skolastik düşüncüyü içeren kitapların medrese kütüphanelerinden kaldırılması gerekmektedir.

Mercani ve ondan sonra onun öğrencileri de medrese kütüphanelerindeki kitapların artık eski görüşlü olduğunu ifade etmekte idiler. Demekki sadece Mercani döneminde değil, ondan sonraki dönemlerde de dini eğitim-öğretim kurumlarının kütüphanelerinde her zaman yeni kitaplara ihtiyaç duyulmuştur. Fakat dini eğitim kurumları devlet tarafından destek görmediği için bu durum zorla çözülebilmştir. Ama Mercani yinede kendi parasıyla olsa bile kendi medresesinde skolastik görüşlü eski ders kitaplarının yanında dünyevi ilimlerle ilgili yeni kitaplarında bulunmasını sağlamaya çalışmıştır.

4. Medrese eğitim programının dini derslerden Kur'an, Hadis ve İslam Tarihi gibi derslerin ağırlıklı olması gerekmektedir.

Mercani'den önceki dönemlerde dini eğitim-öğretim kurumlarında İslami ilimlerin en önemlilerinden sayılan Kur'an, Hadis ve İslam Tarihi gibi derslere önem verilmemiştir. Ders programlarında daha çok Kelam ve Mantık ağırlıklı olmuştur (Koblov, 1916, s. 24-28).

Mercani ise öğrencilerine, İslam'ın temel bilgileri ile birlikte daha yüksek seviyedeki ilimlere ulaşma imkânında sağlamak istemiştir. Bu yüzden kendi ders programlarında Kur'an, Hadis, İslam Tarihi ve onlarla birlikte Belagat, Hikmetü'l-Kadime (Felsefe), Fıkıh ve Usul-i Fıkıh gibi derslerde yer vermiştir.

5. Medresede Rus dilinin ve dünyevi ilimlerin okutulmasına imkân sağlanmalıdır.

Mercani Kazan bölgesinde yaşayan Tatar Müslümanlarının Rus dilinde ana dilleri gibi iyi bilmeleri gerektiğini söylemiştir. Ona göre, herhangi bir devletin egemenliği altında yaşayan halk, o devletin dilini ve anayasanın uyguladığı kişi haklarını bilmelidir. Çünkü aksi takdirde bu millet, ne kendi haklarını koruyabilecek ne de o halkla iletişim kurabilecekti. Bu görüşe göre, Tatarların Rus dilini bilmeleri onlara, hayata atıldıklarında her türlü işte rekabet edebilme imkânı sağlayacaktı. Herhangi bir mesleğin uzmanı olabilmek için ise sadece dini ilimlerden değil, daha çok dünyevi ilimlerde az çok bilgi sahibi olmaları gerekiyordu.

XIX. yüzyıl Kazan bölgesi tarihinde hem ekonomik hem siyasi hayatta büyük gelişmelerin yaşandığı bir dönemdi. Bu gelişmeler Kazan bölgesinde yaşayan halkın eğitim-öğretim düzeyinin de yükselmesini sağlamaktaydı. Bununla birlikte Tatarların artık Rus dilinde ana dilleri gibi iyi bilmeleri gerekmekteydi. Çünkü devlet düzeyinde yapılan tüm görüşmeler Rus dilinde yapılmaktaydı. Fakat buna rağmen halk, Rus diline nefretle bakmakta ve bu dili öğrenmeyi doğru iş sayanları kendi dinine ihanet eden kimseler sayılmaktaydı. Rus dilinin düşman dili gibi kabul görüldüğü böyle bir dönemde Mercani, bu dili öğrenmeyi doğru olmakla birlikte zorunluda olduğu görüşünü meydana getirmiştir.

İlk bakışta, tüm bu görüş ve düşüncelerin anlaşılması bize zor gibi geliyor. Çünkü o dönemde hüküm süren dil ve din anlayışı ve günümüzdeki düşünce tarzı ile aynı değildir.

Sonuç olarak, Mercani'nin ifade ettiği bu reformcu görüşlerinin bazıları, yaşadığı dönemin şartlarından dolayı, hemen hayata geçemediğini söylemek gerekecektir. Amazaman geçtikçe, ileri dönemlerde onların daha çok hayatta uygulandığı görülmektedir.

Mercani'nin eserleri ve kısaca içeriği şunlardır:

1. “*Nazureti'l-Hakk fi Fardıyyeti'l-İsa ve in lam Yağabi's-Şafak*” (Kazan, 1870). Tataristan gibi kuzey ülkelerinde Fıkıh meselelerine yönelik Arapça bir kitaptır. Günümüzde Tarih Enstitüsü tarafından bu kitabın tercümesi yapılmaktadır. 2. “*el-Hikmetü'l-Baliğatü'l-Cenniyye fi Şerhi'l-Akaid el-Hanefiyye*” (Kazan, 1888). Arapça eserde Selef âlimlerinin usulü ortaya konmaya çalışılmakta ve Akaid konusundaki nakli ve akli deliller incelenmektedir. Günümüzde Şagaviyev Damir tarafından bu eserin Rusça'ya tercümesi de yapılmıştır (Tatar Kitap Yayınevi, 2008). 3. “*Gılaletü'z-Zaman fi Tarihi'l-Bulgar ve Kazan*” (Kazan 1878). İdil Bulgarları ve Kazan hanlarının tarihi ile ilgili bir eserdir. Friedrich Wilhelm Radloff'un Rusça'ya tercüme ederek 1877 yılında Kazan'da toplanan IV. Arkeoloji Kongresinde sunduğu bu risale, daha sonra Tatarca aslı ve Rusça çevirisiyle birlikte 1884 yılında basılmıştır. 4. “*Gurfetü'l-Havakin li-Urfeti'l-Havakin*” (Kazan, 1864). X – XII. yüzyıllar Orta Asya tarihiyle ilgili otuz altı sayfalık Arapça bir risale olup Karahanlılara dair önemli bilgiler içermektedir. Tercümesi yapılmamıştır. 5. “*Vafiyatü'l-Aslaf ve Tahiyatü'l-Ahlaq*”. İslam tarihini, 6057 meşhur şahsiyetin hayat hikâyesini ve eserlerini içeren kronolojik sıraya göre düzenlenmiş yedi ciltlik Arapça bir eserdir. Tercümesi yapılmamıştır. 6. “*Risaletü'l - Mercani*” (Kazan, 1898). Mercani'nin Hac seferi yaparken ziyaret ettiği ülkeler ve görüştüğü âlimler hakkında bilgiler içermektedir. 1898 yılında öğrencisi Rızaeddin Fahreddin tarafından yayımlanmıştır. Günümüzde bu eserin Tatarca ve Rusça tercümeleri bulunmaktadır. 7. “*Mustefadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar*” (Kazan, 1897, 1900) Kazan ve Bulgar hanlıkları hakkında tarihi bir kitaptır. Günümüzde Adıgâmov Ramil tarafından bu eserin Rusça'ya (Akademiya Nauk RT, Kazan, 2005) ve Mustafa Kalkan tarafından Türkçe'ye (Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2008) tercümeleri yapılmıştır. 8. “*el-Fevaid el-Muhimme*”. Rusya'da Kur'an'ın basım tarihi ve baskı

hataları ile ilgili bir çalışmadır. Tercümesi yapılmamıştır. 9. *Hakk el-Magrifa Husnu'l-İdrak bima Yalzamu fi Vucubi'l-Fitrive'l-Amsaki*. İslam Hukuku üzerine yazılan broşür şeklindeki bu kitap sadece 9 sayfadan oluşmaktadır. Bir önceki kitap gibi bu eserinde tercümesi yapılmamıştır. Mercani'nin bu son iki eseri onun öğrencisi ve aynı zamanda sekreter görevinde yapan Burhanuddin b. Abdurrafik eş-Şabkavi tarafından yayımlanmıştır.

Bunlarla birlikte Mercani'nin çok sayıda Fıkıh ve Tarih üzerine yazılmış eserlerinin bulunduğu da ifade edilmektedir (Yusupov, a.g.e., s. 257-259). Fakat günümüzde bu eserler daha incelenmemiş ve tercüme edilmemiştir.

Sonuç

Şihabuddin Mercani'nin sadece din eğitimi görüşlerini inceleyen herhangi bir çalışma henüz yapılmış değildir. Hâlbuki XIX. yüzyılın ortalarında Tatar toplumunda bir yenileşme hareketi olarak başlayan, zamanla tüm Türk topluluklarına yayılan ve onlara bağımsızlık mücadelesi veren yenilik hareketinin temsilcilerinden biri olan Şihabuddin Mercani, bilinmesi gereken önemli bir şahıstır. Bu çalışmada ilim dünyasında saygın kişiliği ve otoritesi olan bu bilim adamının din eğitimi görüşleri ele alınırken diğer taraftan Tataristan'daki eğitim anlayışı konusunda da bilgi verilmeye çalışılmıştır. Çok yönlü bir şahıs olarak Şihabuddin Mercani'nin öğrenilmeye değer olan çok sayıda ilmi görüşleri vardır. Fakat bu çalışma onun daha çok din eğitimi görüşleri ile sınırlandırılmıştır. Bu bilgilere ulaşmada bize onun din eğitimi görüşlerini açıklamaya yönelik yorum ve eserler kaynaklık edecektir. Ayrıca hayatı ve yaşadığı dönemin özellikleri, onu etkileyen olaylar ve şahıslarda göz önüne alınacaktır.

Kaynakça

1. Fahreddin, R. (2001). *Mercani* (1st ed.). İman Yayınları.
2. Kemper, M. (2008). *Sufii i uçeniyi v Tatarstane i Başkortostane (1789–1889): Islamskiy diskurs pod russkim gospodstvom* (pp. 617–619). Rusiya İslam Universiteti Yayınları.
3. Koblov, Y. (1916). *Konfessionalnye shkoly kazanskikh tatar* (pp. 24–28). Tsentral'naya Tipografiya.
4. Kurban, İ. (2009, February 7). Ulu Tatar bilgini Şihabettin Mercani'nin doğumunun 190. yılını anarken. *TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi*. <http://www.turansam.org/makale.php?id=376>
5. Mansurov, Z. (2000). Ay kebek kalkıdı, koyaş kebek balkıdı. *Medeni Comga Gazetesi*, (2), 11.
6. Maraş, A. (n.d.). *Türk dünyasında dini yenileşme* (p. 41).
7. Mercani, Ş. (2005). *Mustefadi'l-ahbar fi ahval-i Kazan ve Bulgar* (R. Adıgamov, Trans.; Vol. 2, pp. 140–141). Fen ANRT Yayınları.
8. Salihov, R., & Hayruddinov, R. (2004). Medrese Merjaniya. In *İslam na yevropeyskom Vostoke: Ensiklopedicheskiy slovar* (p. 202). Magarif.
9. Şeref, Ş. (1998). *Mercani'nin tercüme-i hali*. Ruhیات Neşriyatı.
10. Şeref, Ş. (2010). Boharadan kaytui ve yul hatirelere. In M. Gosmanov (Ed.), *Mercani: Fenni-populyar cıyıntık* (pp. 86–87). Cıyın Yayınları.
11. Şeref, Ş. (2010). Medresedege tertipler hem deres programları. In M. Gosmanov (Ed.), *Mercani: Fenni-populyar cıyıntık* (pp. 113–114). Cıyın Yayınları.
12. Şeref, Ş. (2010). Mercani'nin halıkka hezmet itken meşhur şekertlere. In M. Gosmanov (Ed.), *Mercani: Fenni-populyar cıyıntık* (pp. 116–130). Cıyın Yayınları.
13. Şeref, Ş. (2010). Mercani'nin terceme-i hale. In M. Gosmanov (Ed.), *Mercani: Fenni-populyar cıyıntık*. Cıyın Yayınları.
14. Siraciyeva, R. (1998, January 20). Şihabuddin Mercani. *Saba Tannarı Gazetesi*, (14), 7–8.
15. Yusupov, M. (2005). *Şigabuddin Mercani*. Tatar Kitap Yayınevi.

Daxil oldu: 28.10.2025

Qəbul edildi: 19.12.2025